

KUPÁN ÁRPÁD

Tragikus és fájó események 70. évfordulója két egyházi vezető korabeli feljegyzéseinek tükrében

A tudományok kertje

Ma, amikor a média az első világháború centenáriumáról gazdag anyagot közöl, szinte megfeledkezik a második világháború utolsó előtti éve, 1944 még szörnyűbb és még fájóbb következményekkel járó eseményeinek felidézéséről. Olyan tragikus következményekkel járó történések mentek végbe, melyek feldolgozása, elfogulatlan bemutatása máig sem sikerült mindenki számára elfogadhatóan.

Az alábbiakban két korabeli egyházi személyiség naplószerű feljegyzéseit tesszük közzé, abban a reményben, hogy elősegítjük az értő és érdeklődő olvasók eligazodását, s talán sikerül egy apró lépést tenni az óhajtott cél felé, amikor végre „a múltat békévé oldja az emlékezés”.

Dr. Lestyán Endre várad-újvárosi prépostot, esperesplébánost 1936. július 25-én iktatták be a nagyvárad-i római katolikus székesegyház plébániájának vezető tisztségébe. Attól kezdve szinte naponta írott feljegyzésekkel örökítette meg nemcsak a vallási eseményeket, hanem a város és az ország közéletében végbement változásoknak egyházi vonatkozásait is.

Csernák Béla várad-olaszi református lelkész, egyházkerületi főjegyző, püspökhelyettes, egyháztörténész *A református egyház Nagyváradon* című munkája III. kötetében, amely 1886-tól 1945-ig tárgyalja az egyháztörténeti eseményeket, kitér az 1944-ben városunkban végbement változásokra is.

A két hiteles, korabeli feljegyzéseken alapuló munka válogatott részleteivel idézzük fel az 1944-es év várad-i vonatkozású tragikus eseményeit.

KUPÁN ÁRPÁD (1938, Dobra) történész, érdekes tanár. Kolozsváron szerzett történelemtanári diplomát 1958-ban, tanított Zetelakán, Kárászteleken, Mezőtelegden, volt levéltáros, vezetett diákszínjátszó kört, helytörténeti kutatásokat folytatott. Mezőtelegd társmoноgráfusa, többkötetes ismeretterjesztő közíró, Nagyváradon él. 2009-ben Magyar Kultúraért Díjjal tüntették ki.

Német megszállás, a gettó felállítása

Dr. Lestyán Endre a *Historia Domusban* 1944. március 20-án az alábbiakat írja: „Óriási változás a belpolitikában. Már Zilahról hazafelé jövet a vonaton beszéltek, hogy Németország megszállja egész Magyarországot, állítólag már Pesten vannak. 16 hadosztály jön be, hogy elejét vegye minden kalandos tervnek. Ellenőrizhetetlen hírek szerint Hitler általános mozgósítást kért, de a Kormányzó megtagadta. Románia is

ki akar válni a háborúból, ezért tervezik a németek, hogy Magyarországgal együtt megszállják Romániát. A helyzet igen zavaros, a rádió és az újságok minderről mélyen hallgatnak. A német megszállás főleg a vasútra és a postára vonatkozik. Inkább csak katonai akció lehet a német felvonulás érdekében. Remélhetőleg pár nap alatt világos lesz a helyzet, és megtudjuk a valót.”

Csernák Béla így ír ugyanerről: „Az 1944. év tavaszán a szerencsétlen magyarnak nyakába ült a német. Március 19-én szállták meg Budapestet. A megszállás kiterjedt az egész országra.”

Március 21-én Lestyán Endre alábbi bejegyzése olvasható: „Kossuth Lajos halálának 50 éves évfordulójára tervezett ünnepek úgy a fővárosban, mint a vidéken, a politikai helyzet miatt elmaradt.” Ugyanezen a napon újabb bejegyzés: „Ma bejelentette a rádió, hogy a Kormányzó új, teljesen jobboldali minisztériumot nevezett ki [nyilas kormány], Sztójai Döme berlini nagykövetünk, tábornagy lett a miniszterelnök, Jáross Andor belügy, Rátz Jenő tábornok helyettes miniszterelnök. [...] Pestre nem lehet utazni, Szolnoknál senkit sem engednek át a hídon kelet felé.”

Március 29-i bejegyzése: „A politikában igen erős a jobbra hajlás, a nyilasok győzelméről beszélnek. Feloszlatták a szociáldemokrata pártot, a kiscgazda és parasztpártot, mert vezetőik állítólag szoros kapcsolatot tartottak fent az angolszászokkal. A főispánokat még nem cserélték ki. Nincs általános mozgósítás, de behívják majdnem mindenkit 40 éves korig. A szolnoki hídon megindult a rendes forgalom, de a vasúton mindenkit igazoltatnak. Zsidó nem utazhatik!”

Április 3.: „Ma Budapestet és környékét rettenetes bombatámadás érte. A légitámadás délelőtt tiszta, derült időben történt. Hivatalosan nem közlik a veszteség nagyságát, de magánértesülés szerint 4000 halott! A támadás este megismétlődött, szegény pestiek este 10 órától éjjel 1/4 3-ig voltak az óvóhelyen. Ez a támadás már gyengébb volt.”

Április 5.: „Mától kezdve a zsidóknak, férfiaknak, nőknek egyaránt hatszögű sárga csillagot kell feltűznie a ruháján, külső kabátján.”

Április 8.: „Este 1/4 12 órakor megszólaltak a szirénák, gyorsan felöltöztem, a házban lévő óvóhelyre mentünk, itt volt Béla öcsém is Budapestről.”

Csernák Béla írja: „A nagyváradi református egyháznak is kijutott a német megszállásból. 1944. április 14-én a leánynevelő intézet épületét [a mai Lorántffy Zsuzsanna líceumot] lefoglalták hadikórháznak.”

Lestyán Endre május 2-án feljegyezte: „Budapestről itt járt Endre László belügyi államtitkár és sürgette a zsidók részére a gettó felállítását. A sárga csillag, az ingó vagyonszolgáltatása itt-ott a német katonák önkéntes rekvirálása után ez a legkeserűbb labdac, amit a nyilasok a zsidóknak beadnak.”

Május 3.: „Óriási izgalom van a városban. A helyettes polgármester elrendelte a gettó felállítását és a zsidók odaköltöztetését. Élelmiszerrel és ruhával kívül csak 50 kg csomagot szabad magukkal vinniük. Akik sárga csillag viselésére kötelezve vannak, kivétel nélkül kötelesek a gettóba bemenni. A gettó a Kapucinus, Mezey Mihály, Nagypiac tér nyugati oldala, Szacsuvay utca és a vele szomszédos utcák által határolt területen fekszik. Az ott lakó keresztényeket a zsidók által elhagyott lakásokba telepítik át. Persze rettenetes az elkeseredés, sok az ártatlan, sok az egyéni tragédia. Már többen öngyilkosok lettek. Körülbelül 25 ezer embert zsúfolnak össze aránylag kis területen, ahol addig alig 4-5000 lakos élt. Csak 6

orvost kivételeztek és szabadok az eddig is más okból kivételezettek.”

Csernák Béla így ír erről: „A német megszállással elkezdődött a zsidók gettóba telepítése. A gettót május 5-én állították fel. A veszedelem elől tömegesen siettek menedéket keresni valamelyik keresztény egyházba. Például Deák Ferenc középiskolai tanár, tartalékos százados munkaszolgálatos csapatába beosztott zsidók közül mintegy 40-en jelentkeztek megkezesztelkedésre.

De hiába volt áttérni akarásuk, még azok sem menekültek meg a gettótól, akik már évtizedek óta reformátusok voltak. Például annak a vármegyei főmérnöknek a hátramaradott családja sem, aki 1919-ben tért át egész családjával, ha nem is hitbeli meggyőződésből, de azért, mint mondta, mert a román uralom alatt így maradhatnak meg magyarnak. Özvegyét és református hitben nevelt gyermekét is bevitték a gettóba. Hiábavaló volt a lelkész minden fáradozása, a gettó parancsnoka még maga elé sem bocsátotta a lelkészt, fél napi várakozás után azt üzenté, majd telefonon közli elhatározását. A lelkész levél útján is igyekezett a szerencsétleneket felkeresni, de a posta visszahozta, s ő a parokiális levéltárba helyezte.”

1944. május 12-én újabb bejegyzés a Historia Domusban: „Most már körülbelül befejezték a zsidóknak a gettóba való beköltöztetését. Nagyon sok szomorú tragédia történt, számosan öngyilkosok lettek. A megürült lakásokat a kitelepített keresztényeknek utalták ki, de nagy lakásszükség mellett még így is körülbelül 2000 üres lakás maradt. Vidékről is ideszállítják a zsidókat a Körös-parti kaszárnyába és a környékén helyezik el. Esetleg egy másik gettót is felállítanak.”

1944. május 16.: „Ma ment végbe a főispáni beiktatás a vármegyházán és utána a városházán. Rajnay, az új főispán nem szónok, persze nemzeti szocialista programot mondott, beszédén érzik, hogy nem magyar az anyanyelve. Hatalmas beszédet tartott Jaross Andor belügyminiszter, ő is a »magyar« nemzeti szocializmus elveit fejtegette, és védelmébe vette a zsidók ellen foganatosított kemény eljárást. A beiktató gyűlés után a rendes ülésen Soós István polgármester nyugdíjazását mondták ki.”

1944. május 23.: „Megállapították, hogy a gettóba való szállítás végrehajtása Váradon volt a legszigorúbb. Most már az előbb felmentett 6 zsidó orvost is beviszik. Állítólag sok munkabíró elszállítottak, hogy hová, nem tudni. A papneveldeben volt két zsidó származású klerikus, ezeknek is be kellett vonulni a gettóba.”

Május 27.: „[...] A gettót kezdik kiüríteni, naponként 30-40 tehervagonban szállítják el a zsidókat ismeretlen helyre. Egy-egy német vagonba 70 személyt is bezsúfolnak. A két zsidó származású klerikust hathatós közbenjárásra szabadon bocsátották.”

Nagyvárad bombázása

Június 2.: *[aláhúzva, bekarikázva]* „Ma délelőtt iszonyú bombatámadás érte a várost. 8 óra után vérfagyasztóan megszólaltak a szirénák, sietett mindenki az óvóhelyekre. Megtelt a mi óvóhelyünk is a házban sóhajtozó, remegő lakosokkal. Csakhamar halottuk a rémes dörrenéseket, az iszonyú detonáció, a hatalmas légnymás még a kb. 6-7 m vastag földréteggel fedett pincénkben is rezdüléseket okozott. 70-80 gép tört reánk, fő céljuk a vasútállomás épülete, fűtőház, vasúti hidak voltak. Csofálatosképp az állomás épülete és a fűtőház teljesen ép maradt, de annál többet szenvedett a tőle északra lévő ún. Nilgesz-telep, itt alig maradt ép ház, vagy bomba, vagy a rettenetes légnymás utcahosszat döntötte romba a házakat, tette tönkre a tetőzeteket. A veszedelem tovább vonult

kelet felé az állomástól a kórházig a hegyoldal és a pályatest jobb oldalán fekvő házak a Horthy Miklós úton mind megsérültek. A csendőrlaktanya udvarán és előtte az úttestre esett a bomba, úgyhogy az épület teljesen megsérült, lakhatatlanná vált, bomba esett a Közkórház belgyógyászati pavilonjára is, ahol 18 fekvő beteg és egy kórházi alkalmazott pusztult el. [...]

A váradoszi plébánián van tetemes kár, a mellette lévő római katolikus fiúiskola tetőzetét is megbontotta a légnyomás, és sok ablak betört. [...] Bizonyára több száz halott is van, a számokat még nem tudjuk biztosan. [...]"

Június 4.: „Körülbelül 100-120 halott áldozata van a váradi bombázásnak. Ma délután temettük el azokat, akiket családjuk külön akart eltemettetni. A Haller kápolnából egy 10 tagú családot temettünk, gyenge óvóhelyük összeomlott és mindnyájan meghaltak.”

Június 5.: „Ma délután ment végbe a bombatámadás áldozatainak együttes temetése a Rulikowski temetőben. 69 halottat temettünk el. A katolikus szertartást Fiedler püspök végezte, ezenkívül református, evangélikus, görög katolikus és görögkeleti lelkészek szerepeltek. Ezek után a főispán beszélt. Jó másfél órát állottunk ott az erősen tűző napsütésben, a szertartásoknak 1/2 6-kor lett vége. Ezután helyezték el a koporsókat a megásott sírhelyekbe.”

Június 6.: „Nagy szenzáció! Ma reggel megkezdődött a régen készülődő **invázió** Németország ellen Normandiában Le Havre kikötőnél a Szajna torkolatánál szállottak partra az angolszászok. Rendkívül kevés és elkeseredett harcokról számol be a rádió. Az első partraszállók mind elpusztultak.”

Június 16.: „A németek bevetették a titkos fegyvert Angliában és Londonban. A fegyver pilóta nélküli repülőgép, szárnyas bomba, rettenetesen pusztít. London lakói állandóan az óvóhelyen tartózkodnak. Az angolok a pokol kutyaíának, a németek V1-nek mondják.”

Augusztus 8.: „Részleges kormányválság történt. Imrédi, Jáross és Kunder lemondottak, az erős jobboldaliság kezd engedni. Pesten a zsidósággal is kíméletesebben bánnak.”

Augusztus 24.: „Ma reggelre kínos szenzáció híre érkezett. Tegnap Románia letette a fegyvert és a szövetségesekhez, illetőleg a bolsevistákhoz szegődik, állítólag Maniu a vezér és a megalakult demokrata kormány fő programja: nem ismerik el az 1940-es bécsi döntést. Antonescut és kormányát letartóztatták. Bennünket az árulás legközelebbéről érint, mert szabad utat nyit a bolsevistáknak, hogy betörjenek Erdélybe és lerohanjanak az Alföldre. Itt, Váradon a vezető román embereket és papságot a görögkeleti püspöki palotában tartják őrizetben.

Ellenőrizhetetlen hírek szerint a román hadsereg megindult volna Erdély megszállására. A sok kósza hírben nem lehet eligazodni. Vannak, akik azt állítják, hogy bevonultak Belényesbe, Aradra, a németekkel megszállták volna Brassót, de mindez bizonytalan.”

Augusztus 30.: „A román átállás miatt az orosz könnyen megközelítette a Délkeleti-Kárpátokat, a németek erős harcban állnak velük. A helyzet zavaros, van nemzeti ellenkormány, az orosz lefegyverzi a román hadsereget.”

Augusztus 31.: „(...) Ma nálunk is volt bombázás, a Rulikowski temető mögött fekvő repülőteret bombázták, gyújtóbombákat is dobtak le, a közeli földeken dolgozó arató-cséplő emberekre géppuskákkal lőttek, egy asztag búzát felgyújtottak. (...)”

Szeptember 1.: „Beléptünk a háború 6. évébe! Vajon meghozza-e az anyyira

óhajtott békét, vagy tovább tart a szörnyű öldöklés?? Este alig volt vége a 8 órás misének, máris megszólaltak a szirénák. 3/4 óra múlva feljöttünk az óvóhelyről, de jó fél óra múlva megint riasztottak, és éjfél utáni fél egyig ültünk a pincében.

Az iskolákban megkezdték a beíratást, a tanulók 50-60%-a beiratkozott, de a szülők kijelentették, hogy míg a légiriadó lehetősége tart, nem küldik a gyermekeket iskolába.”

A pusztítás, rombolás csúcspontja

A szovjet és immár a vele szövetséges román hadvezetés szeptember 6-ra időzítette az újabb és még pusztítóbb bombatámadást Nagyvárad ellen.

Dr. Lestyán Endre az alábbiakat jegyezte fel a *Historia Domusban*: „Szeptember 6., szerda. Reggel 8 órakor a Székesegyházban Te Deum volt a felszabadulás és a magyar hadsereg bevonulásának évfordulóján. De amitől féltünk és aggódtunk, bekövetkezett. Úgy 10 óra körül légiriadót jeleztek a szirénák, és csakhamar az ünnepi hangulat és öröm rettenetes szomorúsággá és pusztulássá változott. Rémes bombazápor hullott a városra. A nagyállomás volt a célpont, de az állomásépület ép maradt, azonban a fűtőház fele megsemmisült 13 halottal. Az Árpád vezér utat szőnyegbombázással a szó szoros értelmében megsemmisítették. Körülbelül az Árpád vezér úti villamos-végállomásig mindkét oldalon elpusztult minden, óriási bombatölcsérek keletkeztek. Tönkrement a református imaház és paplak és a most épülő református iskola. A Pray György utcai nagypréposti házat is bomba érte, a ház felét lerombolta, de az erős pinceboltozatot nem törte át, az ottani óvóhelyen lévők megmenekültek. Annál szomorúbb sorsa lett a régi szociális testvérek házában lévő óvóhelynek, a fal mellé esett bomba ráborította a falat az óvóhely egy részére, átszakadt a pince boltozata s így 18 ember pusztult el. A szociális testvérek a mellette lévő pinceszakaszban megmenekültek. Mind a szociális testvérek, mind a nagyprépost házában a kertjét a sűrűn hulló bombák hatalmas mély tölcsekkel teljesen tönkretették. Hasonló pusztulás történt a Hajó tértől lefelé, a Kolozsvári utcán, a velencei vasútállomásig. [...]

A székesegyházban a rettenetes légnyomás a hajó nagy ablakait törte össze, megsérült a Szentélyben Szent László és Szent Erzsébet üvegképe is. A Szent József telepi kultúrház és óvoda kisebb sérüléssel és ablakkárral úszta meg ezt a szörnyű támadást.”

Csernák Béla így számolt be a bombatámadásról: „Néhány perc alatt házsorok dőltek össze. A nagyállomásnak szánt bombák közül 14 hullott a réti imaház és lelkészi lakás telkére. Nemcsak az imaház pusztult el, de a városi mérnöki hivatal rendelkezése alapján nagy költséggel »bombabiztosnak« épített új iskolaépület is.

Jó szerencse a szerencsétlenségben, hogy az épületekben nem tartózkodott senki. A lelkész családja Biharra húzódott ki, és ő maga a nagypréposti palota óvóhelyén tartózkodott. A velencei lelkészt a lakása alatti gyarló óvóhelyen érte a támadás. A közelben sok ház elpusztult, a parokiális épület is meghasadozott, de nem dőlt össze; a lelkész és családja sértetlen maradt.”

Visszatérve dr. Lestyán Endre feljegyzéseire, újból az általa vezetett *Historia Domusból* idézünk: „1944. szept. 8. Ma volt a bombatámadás szomorú áldozatainak temetése, akiket nem a közös sírba temettek. Katolikus hívő aránylag kevés volt. Az összes áldozatok száma 160 polgári személy és 20 német és magyar katona.

Fiedler István püspök végezte a bombatámadás áldozatainak közös teme-

tését a Rulikowski temetőben. Egy részüket már előzőleg a sírba helyezték, mert a nagy melegben a negyednapos halottak gyorsan oszlani kezdtek.”

Szeptember 10-én az olvasható a *Historia Domusban*, hogy naponta kétszer volt légiriadó, majd szeptember 13-án már négy bombariadó volt – de bombázás nem történt. Szeptember 15-i feljegyzés szerint „a rádió bement, hogy a magyar hadsereg bevonult Aradra. Újra kétszer volt légiriadó. Itt nem volt bombázás, de úgy hírlik, hogy Sztálin-gyertyákkal megvilágítva ismét Debrecent bombázták.”

Szeptember 23. „[...] Rossz hírek érkeznek a harctérről. A felnyomuló oroszok visszafoglalták Aradot és onnan Gyula felé mennek. Belényesből és Vaskohról is visszavonult a magyar sereg, mert Drágszékénél áttörte az ellenség a vonalat. [...]”

Szeptember 24. „[...] Nagyon komoly a helyzet. Az ellenség Várad felett, Kordó vonalán áll, az hallatszik, hogy a hadvezetőség kiüríti Váradot, nyílt város lesz. Ez azt jelenti, hogy a bolsevikok nyugodtan besétálhatnak a városba. A menekülés állandóan tart.”

A vég kezdete

Dr. Lestyán Endre szeptember 25-én az alábbiakat jegyezte be a *Historia Domusba*: „Állandóan visszavonuló alakulatok mennek át a városon. Nagyon lehangoló. A káptalan a mai ülésen elhatározta, hogy itt marad a végsőkig, nincs is hová menekülni, hisz ma sehol sem biztos. Talán értékeinket is jobban biztosítjuk, ha maradunk, mint ha itt hagyjuk az ellenség prédájának. Az ellenség már Félix- és Püspökfürdőnél áll.”

Szeptember 26. „Úgy volt, hogy ma adják át a várost az oroszoknak, de a helyzet változott, a német hadvezetés nem enged, védeni fogja a várost, de sajnos nincs elég ereje készenlétben. Déli 1 óra tájban rettenetes ágyúzás jelentette, hogy az ellenség betört a városba. A Gilányi és a Kolozsvári úton jöttek. Késő délután a Pecénél és a Kolozsvári utcán egy zászlóaljnyi védősereg vonult fel és vitézül védte a várost, illetve az olasz részt. Estig, sőt éjjel is tartott a kemény harc, állandó ágyúzás, tőlünk nem messze a temetőn túl és az új

műúton volt felállítva egy-egy üteg, de az ellenség is lőtt. Aknatalálat érte a Szent József kórházat, a rezidenciát is, a lövés a tetőt is áttörte egy helyen. A Halász utcán a kíváncsiak közül a szerterepülő repeszdarabok többségét megölték. Mi az óvóhelyen töltöttük a délutánt, éjjel nem volt riadó, de a folytonos ágyúdörrenések miatt alvásról szó sem lehetett.”

Szeptember 27. „Ma is tartott a harc. Reggel nem volt harangszó, az utcán nem járt senki, a székesegyház zárva, nem is misézhattünk. Az erős ágyúzás állandóan reszkettette a levegőt. Már kaptunk híreket arról, hogy mi történt tegnap délután és az éjszaka. Velencén keresztül törtek be a bolsevikok. Közelharc volt a Nagypiacon. De itt visszaverték őket, kénytelenek voltak visszavonulni. Velence sokat szenvedett, megjelentek a partizánok is, állítólag az innen Romániába menekült zsidók vezették őket. Befészelték magukat a velencei r. k. plébániára – ahonnan mindenki elmenekült –, onnan lőtték katonáinkra. Ezért a mi gránátjaink összelőtték a plébánia-épület frontját és a templom tornyát is, mert az ellenséget onnan irányították. Persze hiteles és pontos tudósítást még nem lehet kapni a harcokról és veszteségekről. Olasziban csak itt-ott csapott le egy ellenséges ágyúlövedék, kevés sérülése volt az olasz plébánia-templom tornyának is. Szomorú áldozata is lett a folytonos, fülsiketítő ágyúzásnak. Gálffy Sándor olasz apátplébános gyenge beteg szíve nem bírta elviselni az iszonyú izgalmakat, ma délután, miután a sok izgalom miatt már délelőtt is gyengélkedett,

négy óra tájban két hatalmas ágyúdörrenés hallatára szív-
szélhűdés érte, összeesett, eszméletét veszítette. Gyorsan a kór-
házba vitték, de már minden orvosi segítség késő volt, pár
perc múlva a kórházban meghalt. Igazán Jézus szíve szerinti,
rendkívül elkötelezett lelkipásztor volt, fáradhatatlan a prédí-
kálásban, gyóntatásban, az egyesületi élet felvirágoztatásá-
ban. 1911 óta lelkipásztori működése összenőtt Várad történe-
tével. Szeptember 29-én Fiedler püspök temette el a Haller
kápolnából a papok sírkertjébe. R. I. P.”

*

Csernák Béla várad-olaszi lelkipásztor jóval szűkszávúbban,
de szintén hitelesen számolt be az 1944. szeptember 26–27-i
eseményekről. „Ezen a napon [szept. 26.] már olyan közel jár-
tak a támadók, hogy az itthon maradtak az óvóhelyekre
vonultak le. Az olasz parókia százötven éves pincéjében
berendezett óvóhelyre a lelkészen kívül bevonultak Kiss
Károly velencei lelkész, felesége és leánya, s orvosnövendék
fia; Bérczy Ernő olasz kántor, felesége és kisebbik fia; Rác
Mihály velencei segédlelkész és áldott állapotban lévő felesé-
ge; özvegy Siebertné Szabó Ida velencei lakos és még egy
velencei nő lányával együtt, összesen tizenhárman.

A támadók a Rulikowski temető felől, Belényes felől hatoltak
be a városba, egészen a Körös bal partjáig. Visszavonulásuk
után Csernák Béla elindult, hogy megtekintse az ostromtól
szabadult várost.

A Lorántffy leánynevelő intézetet – melyből a németek hirte-
len kivonultak – aknátalát érte, a díszterem mennyezetét
ütötte át, de nagyobb kár nem történt. Az árvaház kapujában
is felrobbant egy akna, de a kapu átlyuggatásán kívül egyéb
bajt nem okozott.

A római katolikus parókiára ment a lelkész, hogy részvétét
nyilvánítsa a plébános elhunyt felett, akit a templomra hul-
lott bomba felrobbanásakor szívszélhűdés ért. (Itt pontatlan
Csernák Béla információja, nem bombatalát érte a templo-
mot, hanem agyülvédéktől sérült meg.) A kórházi orvost is
felkereste. A nagybeteg felesége, a Lorántffy Zsuzsanna
Jótekonny Egylet alelnök asszonya ápolta a nehéz napokban.
Újvároson az egyházi emberek közül a kántort találta; a temp-

lom nyugati tornyát érte ágyúgolyó. Szerencsére nagyobb kár nem keletke-
zett. A városházán a honvédség
parancsnokát kereste fel, hogy a halot-
tak eltemetéséről tárgyaljon; ott azt a
választ adták, majd szólnak, ha eljön a
temetés ideje.

Szombaton, szeptember 30-án már
valamennyire megélénkült a város.
Megzendültek az egész héten át néma
harangok, kinyíltak a templomajtók.
A honvédség üzent: lehet temetni.

Csernák Béla lelkész és Bérczy Ernő
kántor kimentek a Rulikowski teme-
tőbe. Az úton még ott heverték az
elesett partizánok. Egy honvéd
őrmestert temettek el: Huszti
Mihályt. Debreceni fiú volt.

A honvéd őrmester temetése után a
temetőőr figyelmezette az egyházi
embereket, hogy a nagy ravatalozó
egyik termében temetetlen holttestek
fekszenek. A vöröskeresztes kórház
visszavonulás előtt, az utolsó pillanat-
ban szállította ki ezeket a honvédeket;
de temetésre nem volt idő. A halottak-
ról eltűnt minden ruha(!). A két egyhá-
zi ember elvégezte szomorú feladatát,
s az odaérkező honvédek kiszállítot-
ták a halottakat a bombatámadások
óta nyitva lévő közös sírba – eltemet-
ték bajtársaikat a többi áldozat közé.”

Visszatérve az egyes szám harmadik
személyben megfogalmazott beszá-
molótól Lestyán Endre *Historia
Domusban* olvasható jóval részlete-
sebb leírásához, olyan tényeket
ismerhetünk meg, amelyek hiányoz-
nak mind a magyar, mind a román

szakirodalomból, mivel ezeknek az eseményeknek nem maradtak fenn írásos dokumentumaik.

1944. szeptember 30. „Ma Kolozsvár felől nagy német páncélos alakulat érkezett a városba. Az udvaromon egy tigris és három páncéltörő tank kapott helyet, és egy hatalmas teherautó, amely az üzemanyagot szállítja. Ez megnyugtató, mert látjuk, hogy a hadvezetőség nem adja fel Váradot. Délelőtt helyreállították a villanyvezetékeket, van már világítás, megszólalt a rádió is, a vízvezeték is kezd működni, sőt ma már Biharpüspökiig megjött a pesti vonat is. A város közigazgatási és katonai parancsnokságát Lembrekovics tábornok vette át. Aztán hirdetmény jelent meg, amelyben a parancsnok számos pontban intézkedik a város életéről: Este 7 órától reggel 7 óráig nem lehet az utcán járni, este fél héttől reggel hatig teljes elsötétítés, szesztilalom, munkaszolgálat stb. ma este megjelent az *Erdélyi Néplap* és az *Új Nagyvárad* is – négy oldalon. Újhelyi István karkáplán visszatért, mert a Szalonta felől előrenyomuló ellenség már elérte Komádit is, vonul felé a Sebes-Körös mentén a Nagyalföld felé.”

Október 1., vasárnap. „Reggel 7 és 8 órakor voltak szentmisék. Az utóbbin részt vett a katonaság is, hálából, hogy Várad egy időre felszabadult. A 8 órás szentmisét Fiedler püspök celebrálta, s kihirdette, hogy az esti misét beszüntetjük. [...] Az ellenség állandóan mozgolódik, elfoglalta Szalontát, sokat szenvedtek a Várad környékbeli községek is, így Váradszőlős, Újpalota, Köröstarján. Ismét egész éjjel bömböltek az ágyúk. Közel hozzánk egy igen messze hordó ütég van felállítva, rettentés dörrenéssel sül el, megreszketteti az épületet is. [...] A vonatközlekedés Pest, Debrecen és Székelyhíd felé megindult, a posta is közvetít egyszerű levelet.”

Október 2. „Megkezdtém néhai Gálffy Sándor apátplébános hagyatékának leltározását. A plébánia ügyeit egyelőre két káplán látja el. Megjelent a *Magyar Lapok* és *Erdélyi Néplap* teljesen azonos szöveggel.”

Visszatérve a Csernák Béla könyvében foglaltakra, ő valamivel részletesebben ír 1944 októberének első 12 napjáról:

„Vasárnap, október 1-én megteltek a templomok, azazhogy a reformátusoknak csak az olaszi temploma. Megjelent az

istentiszteleten a főispán, dr. Barcsay Károly és az alispán, dr. Nadányi János, a tisztikarral együtt, voltak, akik csak visszajöttek Derecskéről, ahol a vármegye tisztikara ideiglenesen tartózkodott.

Viszonylagos nyugalom következett be. Az elnök-lelkész számba vette az itthon maradt egyházi munkásokat. Az eltávozottak helyettesítéséről gondoskodott. Sürgette a megújult élet, például október 3-án egy újvárosi ifjú házaspár kereste fel. Előadták az ifjak, hogy házasságot kötnének egyháziilag is, de Újvároson a parókián napok óta hiába csengetnek, senki sem nyit ajtót. Átjöttek Olasziba – név szerint Kis Imre és Bustya Mária –, és kérték Csernák Bélát, hogy eskesse meg őket.

Rétről is eltávozott a lelkész, még szeptember 24-én, a segédlelkész pedig október 1-én. Őt behívták katonának. Az egyházmegye elnökségéből az esperes is eltávozott lakóhelyéről. Az egyházmegyei gondnok Nadányi János itthon tartózkodván, az olaszi lelkész írásbeli előterjesztésére (elnöktársa, a távol levő esperes nevében is aláírta, hogy hozzájárul ahhoz, hogy ideiglenesen Újvároson Papp László internátusi igazgató [*a későbbi megalkuvó püspök*], Réten Sarkadi Pál ipariskolai valástanár vegye át a szolgálatot, helyettes lelkészi minőségben.

Az újvárosi lelkész, dr. Incze Gábor október 5-én megjelent ugyan a városban, de nem tartózkodott a parókiáján. Vasárnap, október 8-án megmondta a helyettes lelkésznek, hogy ő prédikál. El is végezte a dél-

előtti istentiszteletet, de 12-én hajnalban ismét elhagyta a várost, lévén egyúttal tábori lelkész is.”

Nagyvárad eleste

Október 11-én kezdődött a második ostrom. Ezen a napon üzent dr. Szőke Ferenc orvos Csernák Bélának, hogy menjen el lakására a Szaniszló utcába és eskesse meg feleségével. A lelkész, az ostrom ellenére, sértetlenül tette meg az utat, s a kérést teljesítette. Másnap, október 12-én bevonult a Vörös Hadsereg. Nagyvárad sorsa, s vele a református egyház sorsa, megpecsételődött.

Lestyán Endre naplójegyzetei hosszú szünet után így folytatódtnak:

„Október 12. – Nagyvárad elesett! [két vonallal aláhúzva]
Szomorú nap, a város az oroszok kezébe került. Már napok óta lehetett várni, hogy feladják a város védelmét, csak addig tartották, míg kellően visszavonulhattak. Az eseményeket naplószerűen nem jegyezhettem ide, csupán röviden feljegyzem emlékezet okából a történeteket.

Október 11-én már tűrhetetlen és állandó volta rémes ágyúzás, sok-sok veszedelmet okoztak és emberéletet oltottak ki. A németek felrobbantották a Szent László téri kishidat, kigyulladt a városháza, a frontban a nagyterem és a szárnyakon a II. emelet leégett, kigyulladt a Dunkel-ház, elhamvadt a Gillér és Mezey üzlet. Az Andrényi vasudvar, a főutcán az Orsolya-zárda Szent István bérpalotája.

Október 12-én, csütörtöki napon reggel 8–9 óra között jelent meg az első orosz csoport a káptalan soron. Minden káptalani házba bementek, és zsebórát, ékszert kerestek és el is vették. Aztán behatoltak a szobákba is, főleg testi fehérműt »zabráltak«. 4-5-10-es csoportokban járták végig a házakat. Persze beszélni nem tudtunk velük, de ha valaki ellenkezni akart, fegyvert, géppisztolyt szegeztek a mellének. Délfelénálam is nagyobb csoport jött be, és a vezetőjük jelekkel tudunkra adta, hogy ők itt akarnak étkezni és aludni. Bennünket pedig kitesékeltek a házból, mi a pincébe mentünk le, de utánunk jöttek és valósággal kitaszítottak a házból. Sűrűn

esett reggel óta, na most hová?? A járőrő ment elől, és a Schlauch téren egy emeletes ház óvóhelyére vezetett. Mindenünk otthon maradt, felsőkabátban, reverendában szépen kis légó-csomaggal, állandó gépfegyveres tűzben mentünk a járőrő után. Elég közel, kb. 300 méter távolságban volt az óvóhely. A bejáratnál más orosz katonák voltak, megmotoztak bennünket, szerencsére nem vettek el semmit – a két aranyórát még a pincében elrejtettem –, és ott voltunk az óvóhelyen teljesen idegenek között egész délután és éjjel. Az óvóhelyre is állandóan jöttek be újabb és újabb katonák, és főleg zsebórát követeltek. Egyikük különösen szigorúan lépett fel, revolverrel a kezében követelt, és ha 5 perc alatt nem adnak neki, löni fog. A házigazda Radó István mérnök – beteg rokkant ember – felkelt a nyugágyáról és az utolsó elrejtett órát is előadta, így nem történt vérengzés.

Ily rémes hangulatban telt el az éjjel. Reggel azon reményben hagytuk el az óvóhelyet, hogy hazajöhetünk. Úgy 10 óra felé a háziszolga kíséretében vissza is tértem a káptalani házba. Itt rémes látvány fogadott, az irodában átdőzsölt éjszaka maradványa és szennye, üres és összetört befőttes üvegek, poharak, tányérok. A kamara ajtaja feltörve, benne minden elpusztítva, a pince hasonlóképpen. A körülbelül 4 hektoliter bort elhordták. Az emeleten minden ajtó, szekrény feltörve és kifosztva!

A többi kanonoki házban is hasonló tivornya és fosztogatás ment végbe. Egyik-másik kartárs otthon marad-

hatott és így mégsem szenvedett annyi kárt, mint én. Újhelyi István kiskáplán a délelőtti folyamán még velünk volt a plébániai irodában, az éjjel német sebesültek kérvén, ne hagyja magukra őket, ébren töltötte az éjszakát. Lehet, hogy ivott is velük, úgyhogy nem volt teljesen józan. Én bevittem a szobájába, hogy pihenjen le, de dél felé eltűnt [onnan]. Mikor bennünket a házból kitaszítottak, már nem volt velünk. Óriási megdöbbenéssel értesültem azonban másnap, pénteken, hogy két orosz katona Molnár K. Dezső prelátus kanonok udvarán lelőtte. Ott feküdt szegény az udvaron, arca vértől ellepve és eltorzulva. Talán csizmája kellett a katonáknak, mert azt lehúzták a holttestről. Fekete papi civil ruháját meghagyták.

Nálam is a kapu alatti csarnokban egy német katona holtteste feküdt; akkor éjjel sebesülteket engedett be a káplán és az egyik közülük az éjjel meghalt. Az oroszok talán azért voltak olyan kegyetlenek a ház iránt, mert ezt a szerencsétlen halottat itt találták. A háziszolgát és a Molnár kanonok szolgáját kértem, hogy Újhelyi káplánt ott a kanonoki kertben, a német katonát pedig a mi kertünkben ideiglenesen földeljük el, mert rendes temetésről egyelőre szó sem lehetett.

Október 13-án nem lehetett visszatérni véglegesen a lakásba, mert nem volt, aki takarítson; ha ekkor sikerült volna a lakásban megmaradni, még sok mindent meg lehetett volna menteni, de a deprimált hangulat, az oroszoktól való félelem, a megbízható házi alkalmazott hiánya miatt visszatértem Radóékhoz azzal, hogy másnap, szombat reggel hozzáfogunk a takarításhoz. Azonban reggel azzal a hírrrel jöttek, hogy a kapu alatt áll egy teherautó, a ház ismét tele van orosz katonákkal és nőekkel, a pénzszekrényt barbár módon verik szét, és fosztogatnak az egész házban. És ettől kezdve rövid szüneti időközt leszámítva jó három hétig állandóan megszállva tartották a lakást, újabb és újabb hullámban jövő katonák. Legtovább egy hatalmas autópark sofőrjei rendeztek be maguknak szállást és javítóműhelyt az udvaron. Öt libát lelőttek, sok csirkét, tyúkot, két süldő malacot megöltek, a nagyobb bútorokat kivéve az egész házat kifosztották. Mivel az utcai és a másik udvari kapu is állandóan tárva nyitva volt, mindenki bejöhett, és sok civil – helybeli lakos is segített a tolvajlásban. [...]

A dolgozószobából, az íróasztalból, a szekrényekből az összes hivatalos iratokat kiszórták, a könyveket hasonlóképp, és aztán vasvillával átszórták a hálószobába, ráfordították a nagy halom tetejére a feltört páncélszekrényt, amelynek chamotte pora teljesen összevegyült az iratokkal s tönkretette azokat.

Körülbelül október 20-án miséztünk ismét a Székesegyházban. Mivel a ledöntött páncélszekrényt kinyitni nem lehetett, pedig ebben voltak a rendszeresen használt kelyhek, üveg poharat használtam kehely helyett. Probléma volt a misebor is, mert úgy a káptalani, mint a püspöki palota pincéjében bokán felül jártak a borban, sőt később holttesteket is találtak benne. Azonban sikerült néhány liter bort szerezni, a zárdában megmaradt valamennyi borkészlet.

A hívek nem merték elhagyni otthonaikat, így csak egynéhányan jelentek meg a szentmisén. A nőket különösen fenyegette a katonák buja erőszakossága. Az októberi szentoltvasó ájtatosság persze abbamaradt, csak november elején kezdett megélni a templomlátogatás.

Nem tartozik ugyan szorososan a székesegyházi plébánia történetéhez, de emlékezet okáért feljegyzem az október 12-i orosz bevonulás többi kísérő eseményeit. A németek az összes Körös-hidakat aláaknázták, a hidak mellé idős póttartalékos magyar katonákat rendeltek ki őrségül. Ezek feladata lett volna a hidakat felrobbantani, de csak a Szent László téri hidat

robbantották fel, a többi épségben maradt, mert az őrség nem teljesítette a parancsot, vagy onnan elmenekültek. Néhányat közülük a németek agyonlőttek emiatt.

A Szent László téri híd felrobbantása óriási kár volt. Az ellen-ség előnyomulását meg nem akadályozta, hisz most nem dél-nyugat, hanem északkelet felől közelítették meg a várost. A híd hatalmas vasszerkezete a vízben feküdt. A robbanásakor keletkezett légnyomás a Szent László templom északi oldali szép üvegfestésű ablakait teljesen összeroncsolta, még a távolabb fekvő Körös utcai katolikus iskola utcai ablakait is betörte.

Orosz dúlás, fosztogatás, baloldali hatalom

A püspöki palotába egészen berendezkedtek az oroszok. A gyönyörű bútorok behúzásait lefejtették, a szőnyegeket, a felszereléseket, élelmiszer-készleteket elvitték. A pincében is garázdálkodtak, de a nép is vizesdézsa-számra hordta a bort. Az egyházmegyei hivatalt, a levéltárt feldúlták, a pénzszekrényeket szétverték. A gazdasági hivatal helyiségeit is tönkretették, levéltárát szétszórták vagy felégették. Csupán a jobb oldali szárnyon, a kápolna mellett maradt egy-két szoba, ahol a lelkiigazgató és két klérikus meghúzhatta magát. Később, november hó folyamán egészen birtokba vették az épületet, és az elmenekültek bútorait helyezték el a hatalmas termekben és folyosókon. Ugyanis aki elmenekült, annak ingóságait hadizsákmánynak tekintették. Hónapokon át szállították a szebbnél szebb bútorokat helyből, sőt vidékről is a püspöki palotába, aztán robotos asztalosokkal csomagoltatták, és lassanként elvitték egy részét.

A politikában, a város vezetésében is óriási változást hozott a győzelem. A baloldaliak már régen készültek rá, hogy az uralmat átvegyék, íme, most elérkezett az ő órájuk. Előbb azt hittük, hogy román uralom fog következni, de a románoknak egyelőre semmi szavuk sem volt, hanem a rögtön megalakult Kommunista Párt diktált. Az első hetekben Kelemen Rudolf városi tanácsost, aki volt orosz fogoly létére tudott oroszul, nevezte ki az orosz városparancsnok »városvezető«-nek, de pár hét múlva Csíki Gyula tanár váltotta fel, aki ismert baloldalisága miatt az utóbbi magyar uralom alatt

kénytelen volt tanári székét elhagyni, és állítólag Moszkvában várta a »csillagfeljövételét«. Ő lett tehát polgármester, s a »demokrácia« hangos jel-szavaival rögtön hozzáfogtak a szervezéshez. Mindjárt az első napokban lefoglalták az egész Katolikus Kört és nyomdát, mondván, az volt főfészke a fasizmusnak – márpedig első és fő teendő kiirtani a fasizmust, törvény elé állítani a háborús bűnösöket. A munkaszolgálatos zsidók, mind fiatalemberek, egymás után tértek haza, és hangoztatták, hogy ütött a bosszú órája. A gettó szenvedése miatt és állítólag milliószámra Auschwitzban elpusztult zsidókért felelni kell azoknak, akik elrendelték, elhurcolták és Lengyel- s Németországban elpusztították őket. Szemrehányást tettek az itt maradt magyarságnak és keresztényeknek, hogy miért nem szállottak szembe az akkori hatalommal és csendőrséggel, és miért nem védték meg a zsidókat. Szóval a zsidók vitték a szót, vezető állásokba ők kerültek, s mihelyt az állapotok valamennyire nyugodtak lettek, kezdték az itt maradtak között is keresni a háborús bűnösöket, vagy akik szóban, írásban vétettek szerintük a zsidók ellen, vagy az akkori hatóságnak segítségére voltak a gettózásban.

Közben a zsidók irányítása mellett hamarosan megerősödött a Kommunista Párt, tömörítették a munkásokat, megalakították a szakszervezeteket. Különbösen mindenben a magyar törvények maradtak érvényben, az oroszok láthatólag és észrevehetőleg is inkább a magyar lakosság felé hajlottak, a románokat nem kedvelték.

Román katonaság nem is volt az első időben a városban, csak oroszok. Megindult a rekvirálás is, főleg a tűzifára pályáztak. Nálam szeptemberben 60 köbméter fát vágtak le, jöttek felülvizsgálni, becsülték két vagonra. Ebből le kellett adni, hogy mégis a mieinknek jusson. A várad-velencei zárdaiskola kapott tőlem 25 n. m. fát. Végül kimondták, hogy egy háztartásnak csak 25 mázsa fára lehet igénye. Amit lehetett, elrejtettünk, úgyhogy végre mégis maradt nekünk kb. 70 mázsa fánk.

Behozták a robotrendszert; mindenkinek 45 éves korig robotban, ingyen munkát kellett végezni, ha nem végezte, fizetéssel megválthatta. Az élelmezés körül csakhamar nehézségek voltak, nehezen lehetett kenyérhez jutni. Most már az utóbbi hónapokban is alig lehetett kapni, mert a beözönlött katonaság felemésztt mindent. Tejet, vaját is ritkán vettünk, az árak lassan, de biztosan emelkedtek.

A kommunisták a Katolikus Kört teljesen birtokba vették, persze önkényszerűen, minden ellenszolgáltatás nélkül. Sok huzavona, hónapokra kiterjedő tárgyalás után végre kötöttek az egyházmegyei alapítvánnyal mint telektulajdonossal 5 évre szóló szerződést, azonban haszonbért nem fizettek, és a mozi is egészen az övék. Alakult »magyar népi szövetség« címen egy, a Kommunista Párt takarójául szolgáló társadalmi – nem politikai – szervezet, ez pedig a reformátusok Teleki utcai Kultúrházát foglalta le magának. Amint a református egyháznak, úgy nekünk se adtak a Katolikus Körben egyetlen helyiséget sem, ahol a Katolikus Kör folytathatta volna tevékenységét, így a Katolikus Kör működése szünetelt. A Katolikus Körben volt az egyházközség irodája is, irattára, levéltára, páncélszekrénye, szóval itt folyt le az egész ügykezelés. Ebbe a helyiségbe se bocsátottak be bennünket, állítólag a pénzszekrényt kibontották, a benne lévő pénzkészletet – a Katolikus Kör és Nyugdíjegyeselet, a Sport egyesület és az Egyházközség pénztét őrizték itt – eltüntették. Az egyházközség kára kb. 800 pengő volt. Hiába sürgettük, könyveinket, pénztári naplóinkat, irattárunkat sem adták ki, egyik hétről a másikra halogatták az ügyet, végül azzal bújta ki az elintézés alól, hogy valami kompromittáló dolgot találtak, és ezért az ügyet áttették a politikai rendőrségre. Itt is hónapszámra feküdt az ügy, végül ismételt sürgetésre csak 1945. április havában szállíhattuk el az irodát az összes ira-

tokkal az újvárosi plébániára, ahol az egyik üres káplánszobát adta át a plébános az egyházközségi irodának.

Pásztorok nélkül maradt nyáj

A Székesegyházi plébánia Újhelyi István karkáplán tragikus végével segédlelkész nélkül maradt, az összes lelkipásztori teendőik végzése a kánok-plébános vállaira nehezedett. Temetés és betegellátás novemberben és decemberben elég sűrűn előfordult, nagyjából esős, kedvezőtlen időjárásban. [...] Az egyházkormányzati ügyek pihentek, papjaink jó része elmenekült, a Várad körüli plébániákban nem volt pap.”

A következő két és fél oldal az egyházak „káder”-ügyeit tárgyalja. Majd így folytatja:

„A város nyilvános életében mindjobban érvényesült a baloldal felé való eltolódás. Kiadták a jelszót: halál a fascisztaakra. Mindenki, aki nem ért egyet az új demokráciával, »fascista«. Ezen főleg azokat értik, akik a március 20-án uralomra jutott rendszer zászlóvivői, szószólói és tevékeny előmozdítói voltak. Megkezdődött a politikai rendőrség működése – kutatják azokat, akik a gettó körül bármi módon tevékenykedtek, és internálják az itt maradt nyilasokat és zsidó-üldözésben részt vettek, vidékről is számosat szállítanak be az ügyészség fogházába.

És mivel főleg a németgyűlölet és a bosszú él a lelkekben, a német nevé-

ket, akiknek családjai talán évszázadok óta élnek itt a városban és teljesen jó magyarrá váltak – internálják és kiviszik Oroszországba munkára, a férfiakat 45, a nőket 35 éves korig. Mindez óriási izgalmat vált ki, mert akinek atyja vagy anyja német nevű és származású, németnek minősítik és majd elviszik. Állítólag december körül már 3000 körül jár a városból és a közeli vidékről internáltak száma. Ártatlanok, a legnagyobb részének semmi köze a németországi zsidóüldözéshez vagy hadsereghez – és most nekik kell bűnhődni.

Az elmenekültek közül többen kezdenek visszatérni a városba, de szomorú meglepetéssel tapasztalják, hogy mily óriási kár volt itt hagyni otthonukat. Sokan csak az üres lakást látják viszont, bútoraikat elvitték. Mások idegent találnak a lakásban, akiket nem lehet kitenni – mindenképp kifosztva mások jótékonyágára szorulnak.

[...] A Káptalan soron egész december hónapban nem volt villanyáram, a Karácsonyi ünnepre kaptunk villanyvilágítást, de azután ismét elvonták. Szén- és fahiány miatt a villanytelep kevés áramot termel, és csak a hivatalok és protekciók, főleg orvosok kapnak áramot. Mi gyertyával és petróleummal világítunk, de ezekhez sem lehet könnyen hozzájutni, épp ezért az ára folyton emelkedik (1 kg gyertya 40 pengő, egy liter petróleum 20 pengő).

Az 1944. évi lelkipásztori statisztika:

- kereszteltek száma 154, 90 fiú, 64 leány, egybekelt 45 pár, 31 katolikus, 14 vegyes vallású;
- meghalt 114: 56 férfi, 58 nő, felnőtt 87, gyerek 27;
- a bombatámadások, ágyúlövés következtében elhunyt 21 személy.”

Az élet lassan visszatér

Végezetül ismét visszatérünk Csernák Béla könyvének *A Vörös Hadsereg megszállása alatt* című fejezetéhez, idézve a fontosabb momentumokat.

„1944. október 12. és az azt követő nappalok és éjszakák szorongások között teltek el. A Vörös Hadsereg parancsnoka

október 17-én maga elé idézte a választásfelekezeti képviselőit. Egy magyarul is beszélő kapitány (Vologyin professzor) által tudunkra adta, hogy a hadviselés következtében szünetelő istentiszteletet ismét megtartandók, a szokott időben. Nem »megtarthatók«, hanem »megtartandók«.

Másnap, október 18-án reggel megzendült az olasz templom, az egyedül használható istentiszteleti helyünk tornyának harangja. Ebbe a templomba hívogatta az óvóhelyekről kisető, a harang hívó szavára templomba igyekező lelkeket. A város felett még mindig csend uralkodott, és a harangszava messzire elhallatszott. A templomba érkezők alig vették észre annak a két revolvergolyónak a nyomát, amelyeket valaki a templom mennyezetébe és az orgona sípjai közé lőtt.

A réti imaház elpusztult. Az újvárosi templom ablakai betörték. A velencei imaházban katonák tanyáztak.

A jelen lévő lelkészek előzetes hozzájárulásával Csernák Béla lelkész az előfóhász után arra hívta fel a gyülekezet tagjait, hogy tegyenek biznyságot megtartó, szabadító, végtelen irgalmú Istenbe vetett hitükről, mondják el együttesen, hangosan az Apostoli Hitvallást. A gyülekezet könnyek között rebegte: Hiszek egy istenben... Azóta mondják el a reformátusok minden istentiszteleten az előfóhász után a Hiszekegyet. A halál torkából Isten kegyelme által történt szabadulásukért hálájukat fejezi ki ez a közösen elmondott hitvallás.”

Lapaljai jegyzetben a következőket fűzte mindehhez: „A nagyváradai presbitérium 1945. március 11-i gyűlésén hozzájárult az Apostoli Hitvallásnak az istentisztelet rendjébe történő beiktatásához. Ezzel nem vétett az 1932. évi zsinat által megállapított rendtartás ellen. Az egységes liturgiát úgy, amint azt a zsinat is elfogadta a Királyhágómelléki Egyházkerületre nézve, továbbra is fenntartotta.” – Ez így van a mai napig is, de kevesen tudják ma, hogy csak 1945 márciusában lett hivatalosan beiktatva, s csak azóta hangzik el minden istentiszteleten az Apostoli Hitvallás.

Visszatérve Csernák Béla könyvéhez, az alábbiakat írja az orosz-szovjet megszállás alatt történelekről: „Vasárnap – október 22-én – már Újvároson és Velencén is lehetett istentisztelet tartani. Réten az előtelepi iskolai termet adta át az iskolai hatóság istentisztelet céljára.

A katonai parancsnokság október 28-án reggel 8 órára ismét magához rendelte a vallásfelekezetek képviselőit. Tudunkra adta katonás rövideggel, hogy a vallás gyakorlása szabad:

- mindenki azt a vallást követi, amelyiket akarja;
- kiváltságos felekezet nincs, még a zsidó sem az;
- nem hajlandó elszakítani a nagyváradai magyar görög katolikus egyházközséget a hajdúdorogi püspökségtől;
- nem hajlandó elrendelni, hogy minden görögkeleti és görög katolikus gyermek románul tanulja a vallást;
- minden marad a régiben.

Az istentiszteleti helyek benépesedtek. A nagyváradai református egyházat két rendes lelképásztornak és három fiatal lelkészének itthon maradása mentette meg attól, hogy – mint sok más gyülekezet – pásztor nélkül való nyáj legyen. A lelkészek szolgálatára álltak a gyülekezeteknek éppen, amikor a legna-

gyobb szükség volt rájuk. Nem bizonyult igaznak a rémhír, hogy a vörösök a papokat kivégzik. [...]

Csernák Béla lelkész még az október 28-i kihallgatás alkalmával megkérdezte a Vörös Hadsereg parancsnokától, mi lesz az iskolákkal. Azt válaszolta, hogy az iskolákról később lesz szó.

Október végén elrendelte a parancsnokság a tanulók beíratását. A katonai parancsnokság nem érintette az iskolák jogi helyzetét. Megnyíltak a felekezeti iskolák, köztük a reformátusok is. [...] Minden intézkedést, gyűlések hiányában, a lelkész-elnöknek kellett megtennie. A presbitérium vezető tagjaival azonban folyamatosan közölte minden lépését, s 1944. december 13-án őket összehívta értekezletre.

Telt egyik nap a másik után, így érkezett el 1945. március 6., amikor Romániában a kommunisták vezetése alatt hatalomra jutottak a haladó irányú pártok, és március 9-én a Vörös Hadsereg, azaz a szovjet kormány támogatásával Észak-Erdélyt visszacsatolták Romániához. 1944. október 12. és 1945. március 9. között Észak-Erdély a Vörös Hadsereg uralma alatt állott, nem állt sem a román, sem a magyar állam hatalma alatt” – írja a kortárs Csernák Béla.